

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

ved *W. Christiansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Svensson*

INDHOLD:

Tyge Haarløv:

Landsbyfællesskab i dag

Bjarne Stoklund:

Lidt om de gamle huse på Før

Inger Bjørn Svensson:

Vadehavsøen Før

Jørgen Slettebo:

Alsiske gemmer af glas

Henning Heilesen:

En Jelling-seminarist i Skærbæk

Jørgen Slettebo:

Jürgen Ovens, en berømt, glemt maler

Bjørn Svensson:

En tysk bog om Nordslesvig

MUSEER I NORD- OG SYDSLESVIG

Haderslev Amtsmuseum, Aastrupvej 48. – Arkæologisk landsdelsmuseum og fri-landsmuseum.

Åbent: 10–12 og 14–17, undt. torsdag. – Entre: 1,- kr. Soldater og skolebørn gratis.

Sønderborg Slot. – Museum for sønderjysk historie og krigshistorie.

Åbent: 13–16. – Entre: Voksne 1,- kr., børn 0,50 kr. Skoler og selskaber halv pris.

Tønder Museum, Slotsbanken. – Museum for vestslesvigsk kultur.

Åbent: Søndag 11–12, 13–16, tirsdag, torsdag og lørdag 13–15. – Entre: Voksne 1,- kr., børn 0,50 kr. Skoler og selskaber halv pris. Søndag efterm. gratis. Besøg uden for besøgstid kan aftales med kustoden, tlf. (047) 2 26 57.

Aabenraa Museum, H. P. Hanssensgade 33. – Søfartsmuseum.

Åbent: Daglig 14–16. Mandag lukket. – Entre: Voksne 1,- kr., børn 0,50 kr. Selskaber på mindst 10 personer 0,50 kr. pro persona. – Besøg uden for besøgstid kan aftales med kustoden (bopæl: museets nordlige fløj), tlf. (046) 2 26 45.

Nationalmuseets Kommandørgaard, Rømø.

Åbent: 10–19. – Entre: 1,- kr., børn 0,25 kr. Selskaber over 20 personer 0,50 kr. pro persona.

Flensborg Bymuseum.

Åbent: 10–13 og hverdage desuden 15–17. Mandag helt lukket. Entre: 0,30 DM, børn 0,10 DM. Onsdag gratis.

Gottorp Slot, Slesvig.

Åbent: 9–17. Mandag lukket.

Lyksborg Slot.

Åbent: Søn- og helligdage 10,45–17, hverdage (undt. mandag) 14,30–17.

Nissen-Huset, Husum.

Åbent: Søndag 9–17, hverdage (undt. mandag) 10–12 og 14–17.

Nolde Stiftelsen, Søbøl.

Åbent: 10–18 daglig. – Entre: 2,- DM. For studenter, skoleelever og kunstnere: 0,50 DM. – (Benyt grænseovergangen ved Sæd, kør ad Bundesstr. 5, hvor vejviser-skilte er opsat).

Ostenfeld-Huset, Husum.

Fuldt udstyret bondehus fra ca. 1800.
Åbent: 8–18. – Entre: Voksne 0,50 DM, børn 0,20 DM.

Landsarkivets læsesal

I månederne oktober til april holder Landsarkivet i Åbenrå forsøgsvis læsesalen åben for besøgende hver onsdag aften fra klokken 20–22. Der vil blive ekspedition i kirkebøger, skyld- og panteprotokoller og lignende. Besøgende med mere komplicerede ønsker henvises dog til at fremsætte deres ønsker i den ordinære åbningstid: Daglig klokken 9–12 og 13–16, lørdag klokken 9–12 og 13–17.

Grandestok, brugt i Rends indtil århundredeskiftet.

LANDSBYFÆLLESSKAB I DAG

Den fælles brugs- og ejendomsret til jorden er et af de ældste fællesskaber, vi har, og den dag i dag kan man møde spor af dette gamle fællesskab i grandelagets selvstyre. Amtmand *Tyge Haarløv*, Tønder, har i Tønder amt fundet eksempler på dette selvstyre, der stadig lever ved siden af det lokale kommunale selvstyre.

I tiden indtil 1864 var man i kongeriget lovgivningsmæssigt forud for hertugdømmet Slesvig i henseende til sognekommunalt selvstyre. Udviklingslinien i kongeriget er den, at man i begyndelsen af 1800-tallet samler sig om fattigvæsen og skolevæsen i enheder, der svarer til de nuværende kommuner, og at disse anliggender i forbindelse med, hvad der ellers egner sig til i fællesskab at blive ordnet på stedet, i 1841 samles i en anordning, hvorved grundlaget for det kommunale selvstyre på landet bliver lagt. Stærkest finder det kommunale selvstyre i kongeriget – og det gælder selvstyre såvel i købstæderne som i sognekommunerne – udtryk i grundloven af 1849, hvor det udtrykkeligt siges, at kommunernes adgang til under statens tilsyn selv at styre deres anliggender skal sikres ved lov. Senere fik man i kongeriget en mere detaljeret lovgivning om kommunernes styrelse, og det er denne lovgivning, vi nu efter genforeningen også lever under her i Sønderjylland.

Hvad nu forholdene på landet i hertugdømmet Slesvig angår, var man rent faktisk nået lige så vidt som kongeriget i den kommunalpolitiske udvikling før 1864. Men lovgivningsmæssigt er billedet langt mere flimrende.

Som arkivar Hans H. Worsøe har oplyst, har man en ganske fast kommunal organisation, omend noget forskellig fra egn til egn. Fra omkring reformationstiden kendes f. eks. tolv, otte eller seks mænd, der som repræsentanter for sognets beboere deltog i kirkens og sognets styrelse, og fra 1700-tallet er bevaret trykte instrukser, som viser, at deres andel i styrelsen af kirke, fattigvæsen og skole ikke var uvæsentlig. For kirke og fattigvæsenet – og i mange tilfælde også for skolevæsenet – var den administra-

tive enhed sognet, og også udadtil udgjorde sognet gennem disse repræsentanter en helhed. Amtsråd var alene indført i Haderslev amt (1858).

Der arbejdedes imidlertid med en kommunalreform, også for hertugdømmet Slesvig, men man nåede på grund af de urolige forhold ikke så langt som i kongeriget, og vi savner således her i landsdelen de faste nagler at hænge en kommunalretlig udvikling op på, som i kongeriget anordningen af 1841 og grundloven af 1849 er udtryk for.

Anderledes i den tyske tid, hvor Preussen gennemførte en egentlig kommunalforfatning med enheder af højere og lavere rang, hvor vi på den ene side har de til de nuværende amter svarende kredse, omfattende såvel by som land og på den anden side Gemeindebezirkene som en ofte mindre kommunal enhed end vore sognekommuner.

Først ved genforeningen løber linierne sammen, således at Sønderjylland nu er inde under den almindelige danske udviklingslinie med grundlovens ord om det kommunale selvstyre og kommunalreformen i forrige århundrede som baggrund og nye reformer, specielt vedrørende kommunernes størrelse, i sigte.

Med de skiftende tiders kommunale forfatninger som grundlag og ved hjælp af den kommunale forvaltning ordner folk de anliggender, som de, hvor de bor, er fælles om: forsorg, skole, veje, sundhedsvæsen, kloakering, byplan o. s. v. Det er, hvad vi i vore dage forstår ved lokale fællesanliggender.

Men længere tilbage i tiden havde man et fællesanliggende, der trådte stærkere frem end noget andet, nemlig jorden. Det ældgamle fællesskab vedrørende jorden er nu fortrængt af den private ejendomsret, i hvilken forbindelse det dog bør erindres, at den situation, vi er inde i ved forhandlingerne om nye jordlove, viser, at i hvert fald tanken om den fælles interesse i landets jord er så levende som nogensinde.

En fælles brugs- eller ejendomsret til jorden medfører nødvendigvis en ordning af retsforholdet mellem interessenterne. Sådanne fællesskabsordninger er langt ældre end de fællesskaber, som nutidens kommunale selvstyre er udtryk for. Man tør formentlig uden videre hævde, at fællesskabsordninger vedrørende jorden har eksisteret lige så længe som landsbyerne og altså i skiftende form går tilbage til de fjerne tider længe før landskabslovene, da befolkningen her i landet begyndte at blive bofast.

Det gamle landsbyfællesskab vedrørende jorden er udførligt behandlet af *August F. Schmidt*: Oldemand og bystævne (1945) og *Poul Meyer*: Danske bylag (1949), ligesom et stort materiale er samlet i *Danske vider og vedtægter* (1906–32). Den fremstilling, der giver den hurtigste oversigt, er givet af professor *Poul Johs. Jørgensen* i artiklen Ejerlag i *Salmonsens konversationsleksikon* (1917). Vedrørende de specielle slesvigske forhold

kan henvises til *Traps* beskrivelse af Slesvig (1864) side 66 ff. og *Scheiff: Landgemeindeordnung für Schleswig-Holstein* (1906) side 2 f.

De fleste regner vist med det kommunale selvstyre som den eneste form for stedlig forvaltning af fællesanliggender i nutiden. Det forekommer mig derfor at være af interesse at gøre opmærksom på, at rester af den ældgamle fællesskabsordning vedrørende jorden adskillige steder i Sønderjylland lever sit stilfærdige liv bag kommunaladministrationens facade, omend naturligvis i afsvækket form. Man finder stadig i visse landsbyer gamle grandelag med en oldermand eller en byfoged i spidsen, der sørger for udlejning og pasning af græsnings- og vejarealer og i visse tilfælde også sørger for en fælles markmand.

Herom har jeg modtaget en række meddelelser, som efter min opfattelse fortjener at blive trykt og således bevaret for eftertiden.

RENDS

Rends, den 25. februar 1963.

Hr. amtmand, dr. jur. Haarløv!

Foranlediget af en henvendelse fra sognerådsformand Svend Christensen i Burkal tillader jeg mig at sende Dem medfølgende, der er alt, hvad jeg har kunnet fremskaffe ang. det endnu eksisterende grandelag »Bysens Regning« i Rends. Desværre findes der ikke en forhandlingsprotokol eller flere papirer end medfølgende. Efter forlydende er en hel del papirer tilintetgjort.

Jeg har afskrevet 4 ark løse papirer. Desuden følger regnskabsbogen. Jørgen Tinglef var her forleden, og han mente, De var interesseret i den. Denne bog bedes returneret.

»Bysens Regning« eksisterer altså stadig og tager sig af vedligeholdelse af veje og broer, der ikke hører ind under kommunen. Der er ca. 28 demat jord, som hører ind under byen, heri medregnet lidt skov ved byen. Kassens indtægter fremkommer ved græsudlejning og lidt hugst i skoven. For nogle år siden væltede stormen mange træer i skoven, og ved salget af disse træer fik man så mange penge i kassen, at der kunne ydes et beløb på omkr. 1000 kr. til gadebelysningen.

Der holdes generalforsamling (Bysens Regning) en gang om året, sædvanlig i tidligt forår. Ved den lejlighed betaler kassen 1 sodavand og en kop kaffe til alle deltagerne. Tidligere holdtes Bysens Regning d. 10. november, og ved den lejlighed stod der en tobakstønde på bordet til fri afbenyttelse, og der serveredes noget kraftigere drikke, end det nu er tilfældet.

Det er ikke meget, jeg har kunnet fremskaffe af oplysninger om det gamle og altså endnu eksisterende grandelag (Bysens Regning), men det er måske tilstrækkeligt.

Ærbødigst

H. C. Hummelubre.

(forts.)

Lidt om de gamle huse på Før

Museumsinspektør Bjarne Stoklund, Frilandsmuseet, Lyngby, holdt et foredrag om de gamle huse på Før for deltagerne i den udflugt, som Historisk Samfund for Sønderjylland arrangerede den 8. 9. 1963.

Få steder finder man så mange gamle huse bevaret som på Før. De store, ofte sammenhængende landsbyer, som følger grænsen mellem gest og marsk, har endnu bevaret deres oprindelige helhedspræg. De domineres helt af gamle, grundmurede huse med stråtag, som omgivet af træer og buske danner en landlig idyl af særpræget skønhed. Før har meget andet at byde på, men øen er i høj grad et besøg værd alene for de gamle huses skyld. Og husene fortjener et nærmere studium, for de spiller sammen med bondebygningerne i det øvrige Nordfrisland en vigtig rolle i bondegårdens udviklingshistorie i hele Nordvesteuropa.

På Før er selv de ældste huse – og det vil sige bygninger fra begyndelsen af 1600-årene – opført af hjemmebrændte teglsten. I de fleste egne, hvor teglstenshusene har vundet indpas, kan man påvise spor af en ældre byggeskik med lerklinede bindingsværksvægge, men det lader sig ikke gøre på Før. Derimod finder man enkelte rester af endnu mere primitive former for væglukkelser. Helt op til vor tid har man kunnet finde huse, hvis vægge helt eller delvis bestod af halm eller rør. Det gjaldt navnlig laderne, men også staldvægge af den art forekom. En anden utvivlsvist meget gammel form for ydervæg kan man se i det gamle hus, som er flyttet til Häberlinmuseet i Vyk. Her består den lave væg i den ene side af huset blot af opstablede græstørv.

Kunsten at brænde tegl og bygge grundmurede huse har nordfriserne lært i Holland, antagelig allerede i 1500-årene. At denne byggemåde hurtigt slog an, kan ikke undre, når man tager områdets fattigdom på træ i betragtning. Navnlig i årene efter den store stormflod i 1634 tog bygningen af teglstenshuse fart. Mange af de bevarede huse på fastlandet fra denne tid vidner om et forbavsende højt udviklet murerhåndværk. De gamle huse på Før er smukke og velproportionerede, men gennemgående enkle og uden arkitektonisk udsmykning. Mest omhu har man anvendt på dørene, som foroven afsluttes med en flad bue, hvis sten er malet skiftevis hvide og grønne, således at denne detaille træder tydeligt frem. Ellers er det den store tagkvist over forstuedøren, som er husenes mest karakteristiske element. Kvistene forlener de ret lave og uanselige længer med rejsning og værdighed, men de har også to praktiske funktioner. De er forsynet med en lem, som giver adgang til loftsrummet, og de gør det muligt at gøre forstuedøren højere, så man ikke behøver at bukke hovedet, når man træder ind i huset. Oprindeligt var den øverste del af kvisten beklædt med lodrette

En typisk gård på Fø.

I baggrunden det lange, lave hus, som af en forstue deles op i bolig og stald. Forstuen er let kendelig på den store kvist over indgangsdøren. I forgrunden den bræddekledte lade, som ligger forskudt for den anden længe, således at man har fri adgang gennem staldøren i gavlen ud til møddingen. Gavlene har såkaldt halvvalm, og mellem det afvalmede stykke og gavlbjælken er de efter gammel skik lukket med lodrette brædder. – Gl. fotografi i Nationalmuseet.

brædder, som det endnu ses på det gamle hus ved Häberlin-museet, men ellers er alle tagkviste nu muret helt op til spidsen. Ofte prydes de af store murankre, som kan være smedet således, at de danner bygherrens og hans kones initialer.

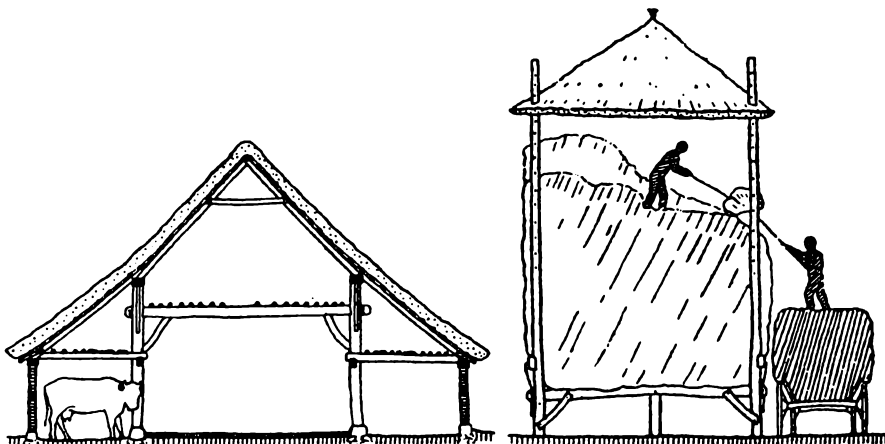
I de lidt nyere huse bæres tagværket af selve de grundmurede ydervægge. De ældre huse røber sig udefra kun ved de lave mure, men går man indenfor, vil man hurtigt opdage, at de er konstrueret efter et helt andet princip. Her støtter tagspærene ikke på ydervæggene, men derimod på to svære tømmerstykker, de såkaldte højremme, som løber i hele husets længde parallelt med ydervæggene, men et stykke inden for dem. Disse højremme bæres af kraftige stolper, som oprindeligt har været jordgravede, men nu i reglen står på syldsten. Stolperne, som gerne hælder lidt indefter, deler huset op i et bredt midterskib og to ganske smalle sideskibe. Husets tværbjælker hviler på højremmene, og hele tømmerkonstruktionen er føjet solidt sammen med skråbånd. Fra tagspærene fører stikspær ud til ydervæggene. Lader man disse stikspær starte ved foden af hovedspærene, vil ydervægge-

ne blive ret lave, men det spiller ikke nogen rolle, når det drejer sig om lader eller stalde, hvor man ikke skal have vinduer, men kan klare sig med et par små glugger. Denne konstruktion var også fuldt anvendelig i et stuehus, så længe boligen havde åben tagstol og fik sit lys gennem et lyrehul i tagryggen. Men da man gik over til at lægge lofter ind i boligen og anvende regulære glasvinduer, blev ydervæggene for lave. Nogle steder opgav man da helt at anvende tagbærende stolper i stuehuset. I Nordjylland, hvor stuerne altid havde hele husets bredde, klarede man problemet ved at trække væggen tilbage i den ene side ud for stuerne, således at de bærende stolper i en del af bygningen kom til at stå i selve ydervæggen. I Hallighusene har man bevaret de fritstående stolper, men de er anbragt lige inden for den murede ydervæg, således at rummet mellem stolper og mur, det såkaldte udskud eller »ytkab«, helt er forsvundet.

På Før og i det meste af Nordfrisland har man valgt en anden udvej. For at gøre væggene højere lader man stikspærene starte langt oppe på hovedspærene. Der opstår på den måde et mellemrum mellem stikspær og den nederste del af hovedspæret, og det bliver stikspærene, der bærer det meste af tækkematerialet. Man undgår dog ikke helt, at udskuddet bliver synligt i stuerne, og man kan derfor altid hurtigt afgøre, om et billede af en stue er fra Nordfrisland. Højremmen er synlig i loftet, og herfra fører et skråt, bræddeklædt stykke, det såkaldte »katskår« ned til ydermuren. Man har villet hævde, at årsagen til, at man bruger denne konstruktion med tagbærende stolper, skulle være frygten for stormflod. Det er rigtigt, at denne svære, solidt sammenføjede tømmerkonstruktion har en chance for at blive stående, selv hvis ydermurene styrter sammen under vandmassernes pres, og det er også muligt, at dette forhold har været medvirkende til, at nordfriserne så længe holdt fast ved denne byggemåde. Men huse af den type findes mange andre steder og under helt andre geografiske forhold, så det forklarer intet om byggemådens oprindelse. I Danmark, hvor sådanne huse navnlig forekommer i Nordjylland, kalder man dem udskuds- eller højremshuse.

Når det gælder at karakterisere eller afgrænse en hustype, er grundplanen, rumindelingen, mindst lige så vigtig som konstruktionen. Det typiske Før-hus er – ligesom de nordfrisiske i det hele taget – et langt hus, som af en gennemgående forstue med dør i begge ender deles op på tværs i to halvdele. Til den ene side ligger boligrummene, til den anden side stalde og andre udhusrum. Karakteristisk for såvel de nordfrisiske huse som for de øvrige bondehuse i Slesvig er det, at de på et meget tidligt tidspunkt bliver delt op af skillevægge på langs, således at der fremkommer to rækker rum ved siden af hinanden. I kongeriget sker denne udvikling langt senere; her er husene gennemgående smallere, og til langt op i forrige århundrede er det reglen, at en stue har hele husets bredde. Der findes kun få

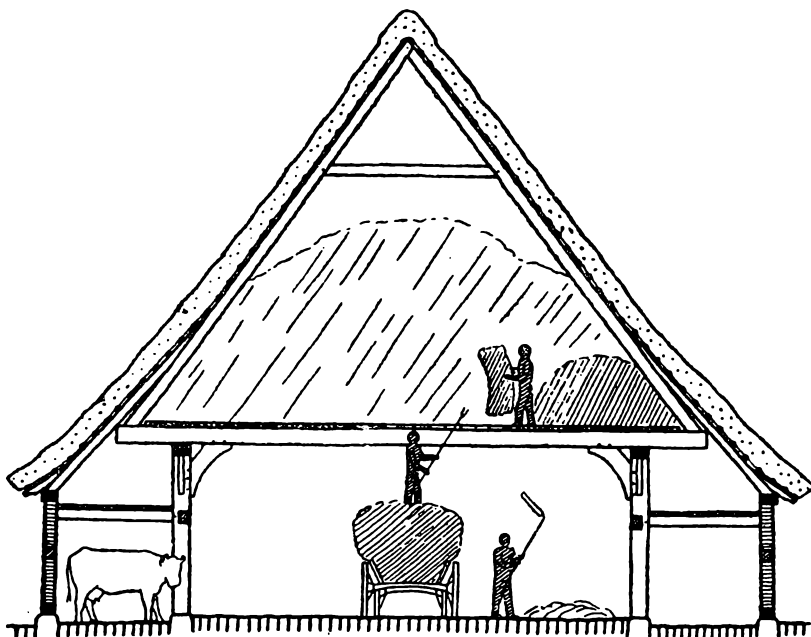
Tre tegninger (gengivet efter Josef Schepers: *Das Bauernhaus in Nordwestdeutschland*), som i tværsnit viser de tre gårdtyper, som mødes i det sydvestlige Slesvig. På alle tre tegninger er beboerne i færd med at bringe kornet i hus, og man får på den måde et meget anskueligt billede af en af de vigtigste forskelle mellem disse gårdtyper: laderummets indretning og placering.

Denne tegning viser en gård fra grænseegnene mellem Tyskland og Holland, men den hører til samme hovedtype som det nordfrisiske hus. Den har to rækker tagbærende stolper, men tværbjælken er her anbragt under remmen ligesom i det nordjyske højremshus. Koen vender anderledes end i Nordfrisland, hvor den altid står med hovedet ud mod ydervæggen. Kornet anbringes i en fritliggende hejsenhjælm ved siden af huset. Hjælmen består af fire stolper og et forskydeligt tag; den har ingen vægge og er altså egentlig blot en overdækket stak.

murede skillerum i det nordfrisiske hus; de fleste skillevægge er af træ og består enten blot af lodrette brædder eller er udformet som panelvægge med fyldinger. I disse trævægge er efter hollandsk mønster indbygget såvel faste skabe som alkover, der om dagen kan lukkes med to døre. Sengesteder af denne type er iøvrigt udbredt i store dele af Nordsøområdet. Hollandsk påvirkning spores også i skikken at beklæde ydervæggene med fliser.

Længdedelingen rammer først husets daglige opholds-, sove- og madlavningsrum, som spaltes i et køkken og en dagligstue. Køkkenet har åben skorsten med bageovn under ildstedsbænken, og herfra kan man fyre i bilæggerovnen i stuen. Stuen kalder man med et slavisk låneord for »dørns«. Dørns betyder en stue, der opvarmes af en ovn, og både ordet og fænomenet vinder i 1500-årene indpas i Holsten og Slesvig. Herfra spreder det sig senere nordpå i Jylland og over til Fyn. Selve ordet dørns følger dog kun med et stykke op i Vestjylland; østjyderne kalder denne stue for kakkelsestuen, og på Fyn kaldes den mellemstue.

Fra dørnset kommer man ind i husets stadsstue, den såkaldte pisel. Dette rum beholder længst husets fulde bredde, men i alle de bevarede huse er der også sket en opdeling her, således at der ved siden af piselen ligger et kammer eller forrådsrum, ofte med en jordgravet kælder under. Piselen kan ikke opvarmes, og det er mærkeligt, for ordet, som er et latinsk låneord og beslægtet med pejs, betyder netop en stue, som er forsynet med en åben skorsten eller kamin. At det virkelig har forholdt sig sådan, kan bl. a. udlæses af senmiddelalderlige, frisiske kilder, hvor der tales om »den

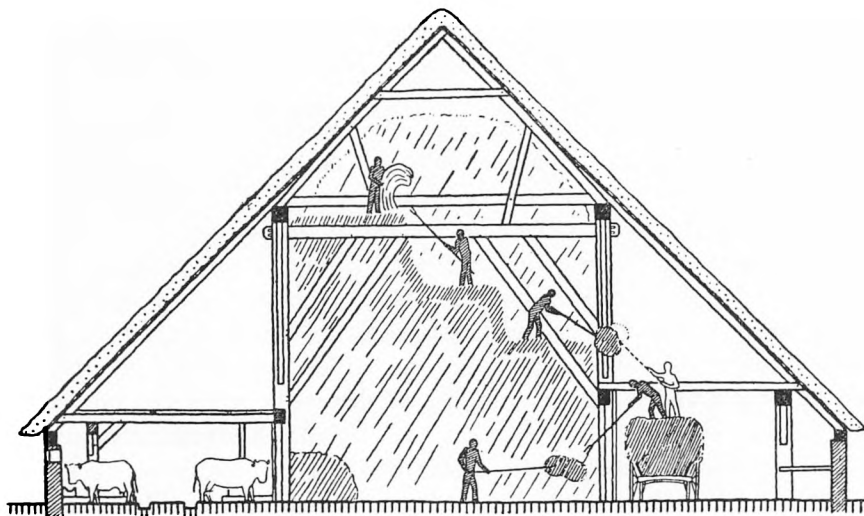

En gård af saksisk type, der ligesom det nordfrisiske hus har to rækker tagbærende stolper, men ellers er meget forskellig fra det. Her kører man med kornlæsset gennem porten i gavlen ind i den store »diele«, hvor også tærskningen foregår. Fra vognen stikkes negene op på ladeloftet over de svære tværbjælker.

varme pisel«. Man må formode, at kaminen i piselen er blevet overflødig, da det nye opholdsrum, dørnset, vandt indpas i de nordfrisiske huse.

I de mindre huse på Før var alle udhusrummene samlet i den del af længen, der ligger på den anden side af forstuen. Her var indrettet plads til køer, heste, svin og får samt en tærskelo. På de større ejendomme lå loen i en særlig ladebygning, som var sammenbygget med hovedhuset. Laderne er imidlertid et ret sent fænomen på Før. De vinder først indpas i løbet af 1700-årene, og før den tid må man have klaret sig med at sætte afgrøderne i stak eller hæls, således som det endnu kan ses på Halligerne. De yngre lader har grundmur, men i de ældre var væggene af træ, hvis man da ikke, som tidligere nævnt, klarede sig med halm eller rør. Laden ligger i reglen med samme orientering som hovedhuset, men forskudt for staldgavlen. Gården kommer på den måde til i sin grundplan at minde om et Z eller et 5-tal, og man kalder derfor denne byggemåde for »Bau in die Fünf«. Laden kunne dog også være bygget vinkelret på hovedlængen, og man taler da om »Bau in die Sieben«.

Hvad der her er sagt om byggeskikken på Før, kan i store træk siges at have gyldighed også for det nordfrisiske fastland, selvom man her kan finde større og mere komplicerede gårdanlæg. De nordfrisiske gårdes nærmeste frænder finder man i Mellemslesvig, Angel, Sundeved og Als. Også her er den dominerende bygning en lang længe med bolig i den ene ende og stald i den anden, adskilt af en gennemgående forstue. Rummene er

Et snit i en haubarg fra Ejdersted. Her er laden indrettet i den høje »Vierkant« midt i bygningen. På den ene side er køreløen, på den anden side ses kostalden, hvor køerne efter nordfrisisk skik står i to rækker med hovederne bort fra midtergangen i stalden.

stort set de samme som i den frisiske gård, men deres indbyrdes placering kan variere noget. Også den træklædte lade genfinder man i dette område, navnlig på Als. Her kaldes en sådan lade for »hjælm«, et navn der antyder dens sammenhæng med hæsset og hejsehjælmen. Denne slesvigsk-frisiske gårdstype adskiller sig klart fra gårdene i Nørrejylland og på de danske øer. Her består en gård i reglen af 3–4 længer placeret omkring en næsten kvadratisk gårdsplads. Stuehuset danner en længe for sig, i en anden længe findes stalden, og i de øvrige er der indrettet loer og lader, som allerede i middelalderen indgår i det danske gårdsanlæg.

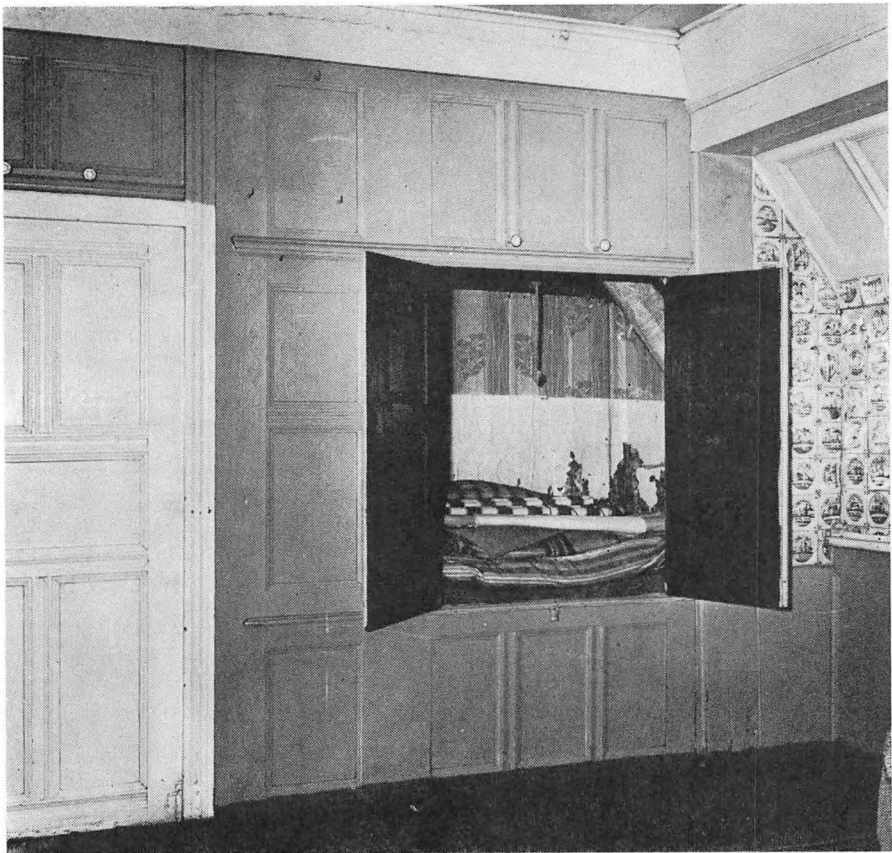
Der er dog også betydelige ligheder mellem disse to gårdstyper, først og fremmest de lange, tværdelte huse, og disse ligheder træder stærkt frem, hvis man til sammenligning inddrager det nordfrisiske hus' sydlige nabo, det såkaldte sakserhus, som behersker det meste af Holsten og en del af det sydligste Slesvig. Den saksiske gård har enkelte mindre udhuse, men gårdens hovedelementer: bolig, stalde, tærskelo og lade er samlet i eet stort, bredt hus med indgang gennem en port i gavlen. Huse af den type er så velkendte, at det ikke skulle være nødvendigt at gå nærmere ind på dem i denne forbindelse. Det skal dog nævnes, at sakserhuset og det nordfrisiske hus ligner hinanden på eet punkt: De er begge bygget med to rækker tagbærende stolper inde i huset, og de synes at have en fælles stamfar, nemlig de jernalderhuse med tagbærende stolper, som er fundet i det meste af Nordvesteuropa.

Mere grund er der til at omtale den tredje gårdstype, der optræder her i det sydvestlige hjørne af Slesvig. Det er den såkaldte heuberg eller haubarg, som forekommer spredt rundt om i Nordfrisland, men dominerer helt på Ejdersted. Ligesom i saksergården er i denne gårdstype alle funktioner

samlet under eet tag, men det er også den eneste lighed mellem de to typer. Haubargens grundplan er nærmest kvadratisk, og det pyramideformede tag, som rejser sig fra de ret lave ydermure, bæres af fire vældige, fritstående stolper inde i bygningen. Rummet mellem de fire stolper, »de Vierkant«, udnyttes som lade. Herinde midt i huset, hvor taget var højest, kunne de indbjærgede afgrøder stakkes højt op, omtrent som når man i fri luft satte kornet op mellem de fire stolper i en hejsehjælm. Rundt om »de Vierkant« ud mod ydervæggene ligger gårdens øvrige afdelinger: På den ene side kostalden, på den anden side hestestalden, på den tredje side loen, som er forsynet med en port, således at man kan køre ind med høstvognen, og endelig på den fjerde side beboelsen. Rummene i boligen er nogenlunde de samme som dem, man finder i det sædvanlige nordfrisisk hus, men de er ikke altid placeret på samme måde. Haubargene kan efter boligens indretning deles i to typer, hvoraf den ene slutter sig til frisisk-dansk byggeskik, den anden til saksisk-holstensk. I den første type er der en lang gennemgående forstue, som danner skel mellem beboelsen og udhusrummene. Den anden har en bred, mørk forstue eller diele, som fra ydervæggen springer ind i huset med boligrum på begge sider.

En gårdtype som haubargen, der er så enkel og klar både i plan og konstruktion, må være resultatet af en lang udvikling. I Nordholland finder man en gårdtype, den såkaldte stelp, som ret nøje svarer til haubargen på Ejdersted. Om typen herfra er indført fuldt udviklet til Ejdersted, eller om udviklingen er forløbet parallelt i de to områder, er ikke helt klarlagt. Iøvrigt domineres de frisisk beboede områder af store gårdanlæg, som i mange henseender ligner haubargen. Når man i europæisk bondegårdsforskning taler om den frisisk gård, så er det disse store bygninger, man tænker på, og ikke de beskedne nordfrisisk langhuse. Disse frisisk gårde kan være ret forskelligt udformet, men fælles for dem er, at de har stald, lo og lade samlet under eet stort tag, og at laden ligesom i haubargen ligger i midten af det store udhus. Boligen er i reglen en ret beskeden tilbygning til udhuset og springer frem som et lille hoved på en stor krop. Man kan opfatte disse gårdformer som en art forstudier til haubargen; de har gjort det meste af udviklingen med, men har bevaret boligen som en selvstændig længe.

Disse store gårdformer synes opstået i 1500- og 1600-årene som resultat af et kraftigt økonomisk opsving, der kun i mindre grad har berørt Nordfrisland. Forbedrede afvandingemetoder gjorde marsken anvendelig til kornavl, og samtidig opstod der i nabolandene et stort marked for overskudsproduktionen fra disse områder. Kapitalrigelighed og prisstigninger fremmede en udvikling fra småbrug til stadig større gårde, og i takt hermed blev der indvundet nye store landområder fra havet. Den stigende kornproduktion gjorde snart de gamle hjælme og trælader for små. Større lader, båret af kraftige stolper, skød op, og det blev praktisk at indrette

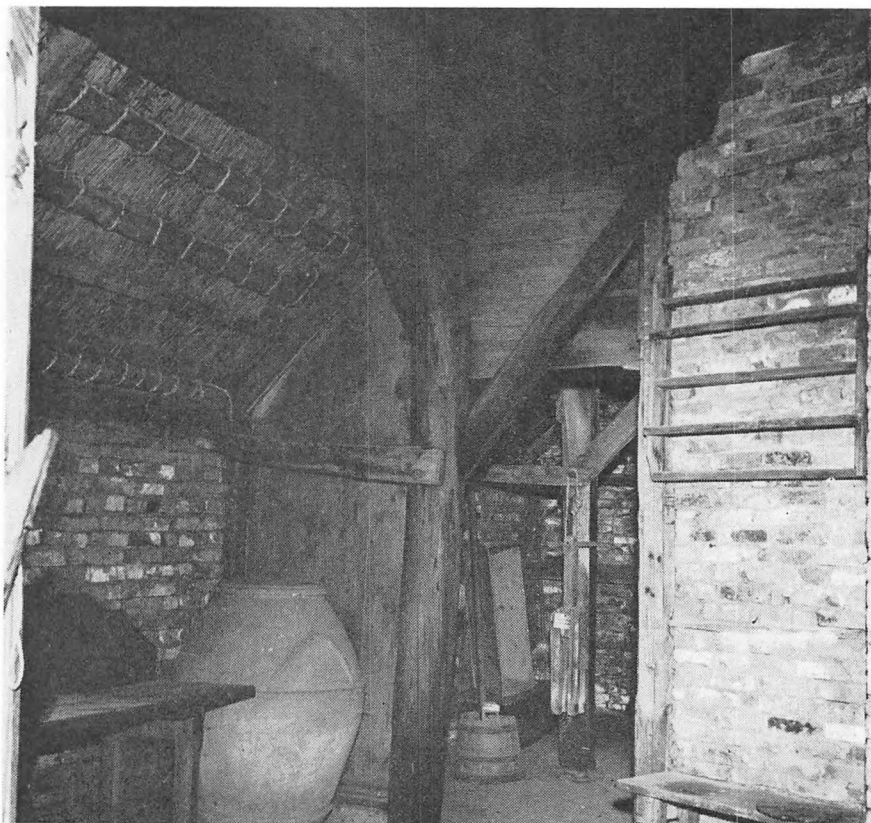

Interiør fra et hus i Utersum.

Foroven til højre ses højremmen og »katskåret«, det skrå stykke ned til ydervæggen, som er beklædt med hollandske fliser. Skillevæggen mellem dørens og pisel er en panelvæg med indbygget alkove. Gennem de åbne alkovedøre skimter man et svært skråbånd, som forbinder stolpen med tværbjælken. – Nationalmuseet, Svend Jespersen fot.

en lo i ladens ene side, så man kunne køre ind og læsse kornet af. Et spring i udviklingen sker i det øjeblik, man også flytter staldene ud fra det gamle langhus og indretter dem i ladens sideskibe; nu var beboelsen forvandlet til et beskedent appendix til et vældigt udhus. Den logiske konsekvens af denne udvikling er, at også beboelsen finder plads i den store nye bygning, og det er det, der er sket i den nordhollandske stelp og den ejderstedeske haubarg.

Et langt og kompliceret udviklingsforløb, som endnu ikke er fuldt klarlagt i detaljer, er her søgt skitseret i kort og forenklet form. Hensigten har været at vise, at de to hustyper på nordfrisisk område hænger sammen, at de er to trin i en udviklingsrække, og at de kun kan forstås og fortolkes på en større nordvesteuropæisk baggrund.

Interiør fra køkkenet i det gamle hus ved Häberlin-museet i Vyk.

Man ser den typiske nordfrisiske byggemåde med fritstående stolper, højrem og tværbjælker, som er solidt sammenføjet med skråbånd. Mellem stolperne og ydermuren opstår på den måde et smalt sideskib eller udskud. – Nationalmuseet, Svend Jespersen fot.

VADEHAVSØEN FØR

Den tur på vadehavsoen Før, som Historisk Samfund for Sønderjylland indbød medlemmerne til søndag den 8. september 1963, blev en overvældende deltager succes. Mere end 400 anmeldte deres deltagelse, og for ikke at få alle rammer sprængt, måtte arrangørerne desværre sige nej til de sidste hundrede tilmeldelser.

De godt 300 deltagere mødtes med stor præcision i Dagebøl kl. 8,15 (tidevandet!), sejlede over vadehavet, som siden stormfloden 1634 dækker både landsbyer og skove, og blev i Vyk modtaget med orkestermusik på molen. Derefter blev selskabet delt i to hold – den ene halvdel vandrede rundt i byen under lærer Emil Schrøders ledelse, mens den anden halvdel kørte en tur ude på øen. Samtlige Førers rutebiler var blevet mobiliseret, og

med vandre lærer Anton Markussen i spidsen gik det ad snoede veje langs grænsen mellem gest og marsk. Her lå øens landsbyer, hvis navne næsten alle ender på »um« (afledt af »Heim«), og hyggelige så de ud med de strå-tækte gårde og mange haver med uventet høje og rigtbærende frugttræer.

Øens tre kirker er ualmindelig store af landsbykirker at være; St. Johannes kirke i Nieblum – den er indviet til Johannes Døber, hvis statue står i kirken – er endog den største landsbykirke nord for Elben. Alle tre kirker er bygget omkring år 1200 og til langt større sogne end den stormflodshærgede ø i dag omfatter, og det kniber for de små menigheder at holde disse vældige bygninger vedlige.

Interessantest var kirkegårdens gravsten over de gamle kaptajner og kommandører og deres familier. Stenene, der er af sandsten, er blevet rejst i det 18. århundrede, og mange fik læst adskillige af de udførlige levnedsbeskrivelser. Den kendteste, der var sat over kaptajn Dirch Cramer, havde følgende indskrift:

»Allhier ruhen die Gebeine DIRCH CRAMERS des weylands wohlachtbaren Weestindischen Capitains aus Nieblum gebohren den 26. Avgust 1725 im Boldixum, der in seinem Leben mit Gott viel gewagt, aber auch unter seiner Leitung viel Glück gehabt, er wagete es vom 17. Jahr an sein Leben der wilden See anzuvertrauen unter vielen Proben der Göttlichen Hülfe von 1755 bis 1762 ein Schiff nach 3 Theilen der Welt zu führen und es ward eine jede Fahrt in VI Jahren mit Seegen gecrönct. er wagete es, auf Göttlichen Winck sich abwesend zu verbinden mit der tugendsahmen EYCKE JENSEN aus Nieblum ob er sie gleich nie gesehen und siehe es gelang ihm, denn er führete vom 1. Nov. 1762 fast 7 Jahr in ruhe die zärtlichste Ehe. er wagte es endlich hoffnungsvoll d. 2. Avg. 1769 über das schwartze Meer des Todes zu schiffen und siehe er kam glücklich hinüber und ankerte nach einer 44jährigen Lebens Fahrt in den sichern Hafen der seeligen Ewigheit.«

Den dydige hustru synes ikke at have skænket sin ægtemand børn, idet der på denne sten kun blev indhugget et skib for fulde sejl i en ramme af dejlige barokornamenter, men ikke nogen udsmykning i skikkelse af sørgende efterladte, som man kan se det på så mange andre gravsten. Dog er der en mulighed for, at de to roser forneden på stenen skal symbolisere to døtre – tilsvarende er tulipaner symboler for sønner; er blomsterne knækket, betyder det, at den pågældende allerede er død.

På byvandringen var Carl-Häberlin-Friesenmuseum det naturlige mål. Den svabiskfødte læge Carl Häberlin kom til Før i 1902. Sammen med apoteker Friede oprettede han en naturvidenskabelig-kulturhistorisk forning, hvis formand dr. Häberlin var indtil sin død for få år siden. Foreningen interesserede sig først og fremmest for at få bevaret rester af almuekunst, som ejerne ikke satte højere, end at de solgte dem til opkøbere

fra fastlandet for en billig penge. Nogle år senere overtog man en stor naturhistorisk samling fra lærer Philippsen i Utersum, og dermed var grundlaget tilvejebragt for det museum, som man i dag kan se. I 1908 kunne man rykke ind i egen bygning, der blev opført på et af gestens højeste punkter på »historisk grund«, det gamle rettersted Galgenberg tæt udenfor flækken Vyk. Herfra var udsigt over vadehavet til nabøerne og de andre halliger, hvad man i dag knap kan forestille sig, så tilgroet er hele museets have med høje træer.

På nabogrunden er øens ældste hus, et bondehus fra Alkersum, bygget 1617, genopført. Det giver et godt begreb om de primitive forhold, man dengang levede under, og man kunne kun forbavses, når man blev klar over, at huset først i 1927 overgik til museumsbrug. Man føler ikke trang til at ønske de »såkaldte gode gamle dage« tilbage, når man har været på besøg i sådant et gammelt hus, i hvert tilfælde ikke hvad angår boligen.

På selve museet mødte der den besøgende en overvældende mangfoldighed af store og små ting – de moderne museumstanker er tilsyneladende ikke trængt frem til Før, men det kan jo også have sin charme at gå rundt og kigge hist og her; tidnød forbød en grundigere gennemgang. Der var alt muligt fra et gammelt, primitivt guldsmedeværksted til malerier, møbler og husgeråd. Der var modeller af fuglekøjer, udstoppede fugle og fugleæg, fisk og andre havdyr, nødpenge, frimærker, dokumenter, kort, sølvsmykker, sten af alle slags, flaskepost, ja, endog en almindelig flaske, skuret af sand og vand, skibsmodeller i og udenfor flasker, sølvtøj, urner; der var en stue og en kahyt og fliser, der var broderier, og der var folkedragter, hvor kvindernes sørgedragt med nederdelens overskørt slået op over hovedet er en nøje parallel til amagerfolkedragtens sørgedragt, som kan ses på Nationalmuseet. Der var ting fra øen og ting fra fastlandet.

Den sidste hilsen fra Før mødte turens deltagere tilfældigt på hjemvejen gennem Dagebøl: en gammel kone iført øens folkedragt på vej mod færgen. Det var den eneste folkedragt i brug, der blev set hele dagen. *ibs*

ALSISKE GEMMER AF GLAS

1871 fandtes i Sønderborg et ovalt glasstykke, knap 3 cm på den lange led. Stykket lå mellem rødderne på en egestamme, som man i et par meters dybde var stødt på ved udgravning til et nyt hus på hjørnet af Perlegade og Østergade. Stykket var mat blåligt glas, og på den ene flade side var indridset 3 stående figurer, der holdt hinanden i hånden. Over deres hoveder var anbragt nogle streger, nærmest som grene. Billedfladen er 23 mm høj og 10 mm bred. Det nyfundne stykke havnede i Berlin, men var for-

Navnet »Alsiske Gemmer« har intet med skjulesteder på Als at gøre. Tilknytningen til Als skyldes, at det første videnskabeligt beskrevne af disse særegne glasstykker var fundet i Sønderborg.

Ordet »Gemme« er den tyske glose for »kostbart smykke«. (Jfr. latin: »gemma«: smykke og engelsk »gem«: ædelsten).

inden blevet omtalt i aviserne. Dette foranledigede professor Engelhardt til i 1873 at gøre Berlin-museet opmærksom på nogle lignende stykker i København, der netop var blevet publiceret i Årbøger for Nordisk Oldkyndighed. I 1875 blev stykket fra Sønderborg omhyggeligt beskrevet i en artikel af professor Johanne Mesdorf, Kiel, og fundet blev sat i forbindelse med en række tilsvarende glasplader fra Sverige, Danmark og Tyskland. Stykket blev kaldt »Die Gemme von Alsen«, og dette er siden blevet hængende som betegnelse for hele gruppen. Når nu et nyt stykke er blevet fundet ved Bjerringbro, og også det bliver kaldt for et Alsen Gemme, har dette altså intet med Als at gøre ud over det ret tilfældige, at et af de første videnskabeligt behandlede stykker var fra Als.

Tværtimod gik den første teori ud på, at de var forarbejdet på Sjælland. Man var tilbøjelig til at mene, at de alle stammede fra en og samme mester, og at råmaterialet muligvis var romersk glas. Senere fund har nok ændret denne opfattelse, men nogen endelig forklaring er man ikke nået til.

Fra Danmark kendtes i 1940 kun fem, i Sverig et par stykker og i Tyskland henved en snes. Siden er flere nyfund kommet til, bl. a. et fra Ekernførde-egnen og et fra Holsten. Desuden er der blevet fundet Als-gemmer i Norge, i Rusland og i Holland. Spredningen er således større end oprindeligt antaget. Ialt kendes nu henved tres gemmer, hvoraf langt den overvejende part er fundet i Nordvesttyskland og Holland, især mellem Rhinen og Elben.

De fleste steder er fundet alene, og en datering har derfor været vanskelig. På grund af deres lighed med figurerne på en række guldsmykker fra Germansk Jernalder, de såkaldte guldrakteater, ansætter man dem normalt til at være fra 6–700 e. Kr. De har dog også været brugt som smykker eller amuletter senere, i enkelte tilfælde endda i middelalderen.

J. S.

En Jelling-seminarist i Skærbæk

Af *Henning Heilesen*.

I 1856 blev Hans Jørgen Marius Svendsen seminarieforstander i Jelling. Med ham indledtes den lange række grundtvigske forstandere for Jelling seminarium, der først afsluttedes med Jens Futtrups afgang 1953. Flere af de lærere, der blev dimitteret fra Jelling, tilegnede sig Svendsens undervisningsform, idet de foretrak den frie fortælling fremfor udenadlæren og i udstrakt grad gjorde brug af Grundtvigs bibelhistoriske sange, som Svendsen havde anbefalet at bruge.¹⁾ I vore dage er der intet mærkværdigt ved en sådan undervisning, men for 100 år siden, da udenadlæren og åndløst ramseri var fremherskende i skolerne, forekom den revolutionær og i strid med skoleregulativerne. Dette kunne føre til en strid som den mellem lærer Voigt og pastor Kjer i Skærbæk.

Laurids Nikolai Voigt blev født i Fredericia 1841 som søn af en skræddermester.²⁾ Han tog lærereksamen på seminariet i Jelling 1861, hvor han fik ug i sang. Seminariets daværende sanglærer, H. C. M. Tofte (senere seminarielærer på Skårup og gift med sin kusine Valborg Tofte, den ene af »de sønderjyske piger«), gav ham følgende skudsmål:³⁾

Efter Begjæring skal jeg herved bevidne, at Seminarist L. N. Voigt har en meget god, kraftig og klangfuld Stemme og god Tonesands, saa han er særdeles vel skikket til at lede Menighedssangen i enhver Kirke.

Jellinge d. 23. Mai 1861.

H. C. M. Tofte
konstitueret Syngelærer.

Efter sin eksamen var Voigt i et halvt år hjælpelærer i Sønder Løgum, hvorefter han blev andenlærer i Skærbæk. Før han tiltrådte sin nye stilling, fik han denne anbefaling⁴⁾ af pastor Reimuth i Sønder Løgum:

Seminarist L. N. Voigt har som Hjælpelærer paa eget An- og Tilsvar forestaaet det herværende Degne- og Distriktsskolelærerembede siden 1. Octbr. 1861 og forlader nu Sognet paa Grund af, at han er kaldet til Andenlærer ved Skærbæk Skole. Han har i det nævnte Tidsrum forestaaet det ovennævnte Embede til min fuldkomne Tilfredshed, idet han med Flid og Held har underviist de ham betroede Børn og med Dygtighed har ledet Sangen i Kirken, ligesom hans Livsvandel har været christelig og sædelig.

Sønderløgum Præstegaard
d. 28de April 1862.

J. C. E. Reimuth
Sognepræst.

1) Christian Hauch: To Seminarieforstandere, s. 123 ff.

2) Jelling-Staten 1841-1941, s. 37.

3) Afskrift i Tønder amtsarkiv, Kirkevisitorialsager, Løgumkloster, Skole- og fattigvæsensager 1851-77.

4) Afskrift sammesteds.

Han havde kun været 1½ år i Skærbæk, da han søgte embedet som distriktskolelærer i Ellum. Sognepræsten i Skærbæk, pastor Kjer⁵⁾ gav hans ansøgning følgende påtegning:⁶⁾

I den temmelig korte Tid, Supplicanten har havt Tjeneste i Skjærbæk Skole, har hans Forhold været ustraffeligt, ligesom han har viist sig at være en dygtig Organist og Kirkesanger. Han underviser med Lyst, Flid og Duellighed i Sang, Regning, Geografie og Historie. Som Elev fra Seminariet i Jellinge synes han at foretrække det frie og tvangløse Foredrag af Religionen, samt ansee Lærebog og Systemer med den Foragt, der stundom betyder, at man ikke har lært at bruge dem.

Skjærbæk 6. Novbr. 1863.

Kjer
Sgnprst.

Denne noget forbeholdne anbefaling fra Voigts sognepræst bevirkede sikkert, at han ikke fik embedet som lærer i Ellum og gav ham senere anledning til at klage over, at pastor Kjer havde »misrekommanderet« ham. Pastor Kjers fader havde som præst i Løsning ved Horsens haft et skarpt sammenstød med »de stærke jyder«; han havde åbenbart arvet sin faders uvilje mod vækkelsesbevægelser.

Nogle måneder senere kom det til et åbent brud mellem præst og andenlærer i Skærbæk. 27. januar 1864 modtog pastor Kjer en klage over, at Voigt havde forstyrret undervisningen i en tilstødende klasse ved at bruge en time til sang. Han forlangte en erklæring af Voigt og fik dagen efter følgende svar:⁷⁾

Velærværdige
Hrr Pastor Kjer.

Det skal ikke nægtes, at jeg igaar har benyttet de sidste 20 Minutter af den sidste Eftermiddagstime til Sang i 2. Klasse, hvilket skete, fordi jeg paa Grund af Degnens Fraværelse maatte overtage en anden Klasse i den ellers dertil for 2. Klasse bestemte Time. Naar det til Deres Velærværdighed af Anmelderen muligt er anført som aldeles forstyrrende for Religionsunderviisningen i den tilstødende Klasse, turde det maaskee herved være mig tilladt at oplyse, at Religionsunderviisningen i 1. Klasse hver Onsdag efter Læseplanen er ansat samtidig med, at 2. Klasse har Sang, hvilket vedkommende Lærer dog aldrig, saavidt jeg veed, har besværet sig over, som mulig betænkt, hvor forstyrrende det er for Religionsunderviisningen i 2. Klasse, naar Børnene i 3die Klasse som oftest benytte en Deel af den første Formiddagstime til at læse høit paa Lektierne.

Sluttelig ønskede jeg gerne Deres Velærværdigheds Oplysning om, hvorvidt de øvrige Lærere ere forpligtede til at overtage den Klasse, som Læreren paa Grund af andre Embedsforretninger ikke kan besørges? Selv om det ikke skulde kunne paabydes som Pligt, saa vilde vist næppe Nogen nægte det; men det kan dog vist i hvilketomhelst Tilfælde ansees for utvivlsomt, at det bør siges Lærerne, naar det indtræffer.

Skjærbæk d. 28. Januar 1864.

L. N. Voigt.

5) Knud Kjer, sognepræst til Skærbæk 1856–65.

6) Tønder amtsarkiv, Kirkevisitatorialsager, Løgumkloster, Skole- og fattigvæsensager 1851–77.

7) Kirkevisitatorialsager fra Tørrninglen 12/1864.

Pastor Kjer sendte 2. februar kirkevisitatoriet Voigts erklæring med disse bemærkninger:

Siden Maj 1862, da Seminarist L. N. Voigt ansattes her som Andenlærer, førtes af Skjærbæk Skoles Interessenter idelige Klager over temmelig hyppige og haarde Afstraffelser, Religionsunderviisning uden Brug af Lærebøger og Sang, evig og uophørlig Sang, som skulde træde istedetfor alle hidtil brugelige Vehikler for Børnenes Oplysning. Da jeg med Hensyn til det Sidste ved Besøg i Skolen havde overbeviist mig om, at der kunde være Føie til saadan Besværing, maatte jeg ansee det for min Pligt gjentagne Gange at henvise Læreren til den for Skolen lagte Plan, indskjærpe ham dens nøiagtige Efterfølgelse, navnlig saaledes, at der aldrig brugtes Sang udenfor de hertil bestemte 6 Timer om Ugen, samt ved den daglige Morgen- og Aftenandagt, og dette saa meget mere, som det let kan skjønnes, at Underviisningen i den tilstødende Skolestue forstyrres, naar 50 a 60 Børn ved Siden af i ubetimelig Tid opløfte Røsten. Imidlertid lagdes maaskee ved disse Forhandlinger Spiren til et Forhold mellem os, som efterhaanden udviklede sig hos den unge Lærer til en Ungdommelighed, under hvilken han, uden Hensyn til min Alder⁸⁾ og Stilling, tillod sig under fire Øine en Opførsel og Udtryksmaade, der gjorde mig det nødvendigt at afbryde alle Samtaler med ham.

Da der saaledes 27. f. M. fra en af hans Medlærere indløb Anmeldelse til mig om, at han, ved at anvende imod Skoleplanens Bestemmelser en Time til Sang-øvelse, havde gjort Religionsunderviisning i den tilstødende Klasse umulig, forlangte jeg skriftlig hans Erklæring over Grunden hertil, samt hvorvidt han her-efter vilde overholde den bestaaende Orden, og modtog i Anledning heraf ærbødigt hoslagte Svar . . . Læreren indrømmer factum, men handler iøvrigt om allotria, forsvarer ikke det Passerede og giver intet Løfte for Fremtiden om en bedre Iagttagelse af Skolens Orden og de ham givne Forskrifter. Men denne Orden maa overholdes, indtil anderledes bestemmes, og jeg kan ikke bære noget Ansvar for Skolen, enten hos dens Foresatte eller Menigheden, naar disse Forskrifter tilsidesættes i Trods og Ulydighed. De kunne være urigtige, men bør da indankes paa høiere Sted til Underkjendelse, Tilsidesættelse og Forandring, og ikke tilsidesættes, før de af rette Vedkommende ere kjendte uefterrettelige at være. Og derfor beder jeg ærbødigt det høiædle Visitatorium paa passende Maade tilkjendegive den omhandlede Lærer, hvorvidt han in casu har overtraadt nogen Pligt, og hvad han for Fremtiden bør iagttage.

Skjærbæk 2. Febr. 1864.

Ærbødigt
K. Kjer.

Høiædle

Kirkevisitatoriet for Tørninglehn.

Provst Blædel mente, at dette brev ikke behøvede svar. Amtmand Stockfleth var af en anden mening. Han mente, at der burde gives læreren en reprimande. 26. februar skrev han til provst Blædel:

Naar Deres Høiærværdighed mener, at der ikke bør gives noget Svar paa det hermed igjen remitterede Brev fra Pastor Kjer af 2. dennes med dertil hørende Bilag, da formener jeg dog, at man itide bør stække de unge Seminaristers Vin-

8) Pastor Kjer var født 2. oktober 1802 og var altså dengang 61 år.

ger, hvis Forbedringer gaae langt ud over den Dannelse, de have modtaget, og at det derfor vistnok vilde være ret godt, om Deres Høiærværdighed vilde tilkjendegive den unge Mand, at han med Hensyn til Ordenen i Skolen nøie har at rette sig efter de Regler, som Præsten maatte foreskrive ham.

Efterhånden blev forholdene i Skærbæk utålelige for Voigt, da han ikke blot var kommet i modsætning til præsten, men også til degnen. Til sidst bestemte han sig til at tage sin afsked og melde sig som frivillig til den danske hær, når den våbenstilstand, som var indtrådt 12. maj, udløb (den udløb 25. juni). 21. juni skrev han til provst Blædel:⁹⁾

Høiærværdige Provst Blædel.

Idet jeg herved hoslægger min Bestalling, tillader jeg mig at underrette Deres Høiærværdighed om, at jeg, deels som en Følge af den utaalelige Tilstand, hvorunder jeg i den sidste Tid har levet her, idet saavel Pastor Kjer som Degn Møller har søgt at forbitte mig Opholdet her, og naar jeg søgte, misrekommanderet mig, men ogsaa, da jeg muligt kunde hjælpe at forsvare mit Fødeland, der trues stærkt af Fjenderne, har bestemt at stille mig som Frivillig i den danske Armee, hvorfor jeg herved frivillig nedlægger den Function, som Deres Høiærværdighed godhedsfuldt anbetroede mig.

Vished og Bekræftelse paa mit Udsagn om Pastor Kjer og Degn Møller vil Enhver i Skjærbæk Sogn være istand til at give. Sluttelig takker jeg Deres Høiærværdighed for Deres beviste Godhed imod mig.

Skjærbæk d. 21. Juni 1864.

Underdanigst L. N. Voigt.

Dagen efter meddelte Voigt pastor Kjer, at da våbenhvilen snart udløb, og han, når krigen begyndte igen, frygtede for at blive udskrevet til de fjendtlige hærstyrker, så havde han for at forebygge dette bestemt sig til at nedlægge sin stilling i Skærbæk og melde sig som frivillig til den danske hær. Samme dag rejste han. Den 23. juni sendte pastor Kjer kirkevisitoriet meddelelse om, at andenlærerembedet i Skærbæk var ledigt. Han lagde i sit brev ikke skjul på sin uvilje mod den bortdragne andenlærer:

Ved at bede det høiædle Visitorium paa sædvanlig Maade drage Omsorg for det vacante Embeds Besættelse, kan jeg ikke tilbageholde det Ønske, som deles af hele Districtet, at den eventuelle Lærer maa kunne og ville bruge Catechetik og System istedetfor løs Snak, undervise i Religion istedetfor Politik og lede Ungdommen til Menneskekjerlighed istedetfor Nationalhad.

Voigt kom ikke til at deltage ret meget i krigen, da der 20. juli atter blev våbenstilstand, som 1. august blev afløst af fredspræliminærene og 30. oktober af den ulykkelige fred i Wien, som gjorde ende på krigen. Efter denne blev Voigt, som nu skrev sig Fogt, lærer på Sjælland og var sidst lærer i Roskilde samt kordegn og klokker ved Roskilde domkirke. Han blev dannebrogsmænd 1909, tog sin afsked 1913 og døde 1915.

Henvvisninger og noter: Haderslev amtsarkiv, Kirkevisitorialsager fra Tørninglen 1864; Tønder amtsarkiv, Kirkevisitorialsager, Løgumkloster, Skole- og fattigvæsensager 1851-77; Tørninglen provstearkiv, Kirke- og skolesager m. m. 1845-64 (landsarkivet i Åbenrå).

9) Tørninglen provstearkiv, Kirke- og skolesager m. m. 1845-64.

Jürgen Ovens, en berømt, glemt maler

Udstilling på Flensborg Museum.

Jürgen Ovens må betragtes som en af de betydeligste malere, der har levet inden for det danske monarki i det 17. årh., fastslog Otto Andrup i 1949 i Weilbachs kunstnerleksikon. Ovens samtidig var heller ikke i tvivl om, at han var meget dygtig maler, og han fuldførte mange store og betydningsfulde opgaver ikke blot i Danmark, men også i Sverrige og i Holland. For eftertiden kom Ovens imidlertid til at stå i skygge af tidens store mestre, Jordaens, Flinck og Bol, men først og fremmest Rembrandt, i hvis værksted han havde arbejdet. Efterhånden gik Ovens kunst næsten i glemmebogen, og han kendes vel nu kun af en snæver kreds af kunsthistorikere.

Det er derfor særdeles fortjenstfuld, at Flensborg Museum ved en stor udstilling påny henleder opmærksomheden på ham. Udstillingen omfatter ganske vist kun 27 billeder, men da de fleste er store, og da mange af dem hører til hans bedste, er det alligevel en imponerende udstilling. I fire monter er desuden placeret fotos af en lang række af Ovens øvrige billeder, hvorved indtrykket af hans kunst yderligere udbygges og suppleres. Kun kunne man have ønsket, at også et mindre udvalg af hans tegninger havde været med på udstillingen.

Jürgen Ovens fødtes 1623 i Tønning, hvor han også modtog sin første undervisning. Tidligt, måske endda før 1640, kom han imidlertid til Amsterdam for videre uddannelse og var herunder en tid elev hos Rembrandt. I enkelte af hans arbejder ses påvirkning af dennes teknik, således i et selvportræt og i belysningerne i det store maleri af Hedwig Eleonoras formæling med Karl X af Sverig 1654. Ellers synes han overvejende påvirket af andre af tidens hollandske malere, samt især af flamske mestre som van Dyck, Jordaens og Rubens. Efter sin uddannelse rejste han meget, var således i Antwerpen og i England, og i 1654 deltog han som lønnet maler i hertuginde Hedwig Eleonoras bryllupsrejse til Stockholm. Iøvrigt deltes hans tid mellem ophold i Hertugdømmerne og i Holland. Til slut bosatte han sig i Frederiksstad, hvor han døde 1678.

Ovens fik tildelt meget store opgaver af sin samtids rigmænd og fyrstehuse, der tydeligt nok regnede ham som en af tidens bedste kunstnere. Han var fra 1652 fast ansat hos Gottorp-hertugerne og har i deres tjeneste udført en lang række af sine bedste portrætter. Også i Holland var han højt

Regenten des Oudezijds Huiszittenhuis (Amsterdam). Malet 1656 (Flensborg Museum udl.)

værdsat og deltog som indbudt i konkurrencer sammen med malere som Jordaens og Gerrit Honthost. Berømt er Ovens vel i eftertiden blevet for den lidt tragikomiske sag, hvor bystyret i Amsterdam kasserede Rembrandts kæmpemaleri til byens rådhus og i stedet lod Ovens male et andet efter en skitse af Govert Flinck. Nu er resten af Rembrandts billede en af de største seværdigheder i Stockholms Nationalmuseum, mens Ovens maleri er ukendt for de fleste. Men episoden fortæller klart om, hvor højt man i Holland satte denne slesvigske maler.

De to store gruppebilleder af mørkkledte mænd er fortræffelige prøver på de bedste af hollandsk maleri, mens de stærkt bevægede allegoriske billeder (især udst. nr. 11 og 18 er af høj kvalitet), giver udtryk for en hel anden side af tidens kunst, sådan som den især prægedes af Rubens. Stærkest står dog vel en række indtrængende portrætter, således f. eks. den gottorpske hofbibliotekar Adam Olearius, den unge hertug Christian Albrecht og to billeder af ubekendte mænd. Svagere virker nogle af de historiske kæmpeopstillinger, men for øvrigt har Ovens vel ligesom alle andre større mestre i datiden ikke mindst til de store opgaver betjent sig af svende og faste medarbejdere i sit værksted.

I Flensborg har denne udstilling nu for første gang gjort det muligt at danne sig et indtryk af Ovens ved betragtning af et større antal værker. Først herigennem bliver en nærmere placering af denne betydende kunstner mulig. Det må da håbes, at udstillingen, der fortjener at blive set af mange, også må blive udgangspunkt for en fornyet kunsthistorisk behandling af Jürgen Ovens og hans samlede værk.

Udstillingen lukker 13. 10. 1963.

J. S.

En tysk bog om Nordslesvig

Forholdsvis upåagt har Schleswig-Holsteinische Heimatbund udsendt en bog om Nordslesvig, »Nordschleswig – Bild einer Grenzlandschaft« (Karl Wachholtz Verlag, Neumünster, 1963). De knap 300 sider omfatter følgende kapitler: I Land og folk. II Landsdelens historie. III Kunst- og åndsliv i Nordslesvig. IV Nordslesvig i den danske stat. V Dansk kulturliv. VI Erhvervsliv i Danmark og specielt i Nordslesvig. VII De tyske i Nordslesvig. VIII På besøg i Nordslesvig.

Bogen er skrevet af et forfatterkollegium, bestående af Heimatbunds bestyrelse plus følgende, der takkes i forordet for medarbejderskab: Fr. Christensen, E. G. Engelhard, Herm. Heil, dr. Paul Koopmann, A. Lessow, H. Raun †, Peter Rasmussen, Hans Schmidt-Gorsblock, Jes Schmidt, R. Stehr og E. Wittmann. Det fremgår ikke, hvem der har skrevet hvad, og evnen til at forstå den nationale modstander fremtræder ikke lige stærkt i de forskellige afsnit. Alt i alt kan man dog rose den gode vilje. F. eks. anerkendes det som ganske naturligt, at det danske folk reagerede kraftigt overfor den nazistiske aktivitet i Nordslesvig efter 1933, og om sammenbruddet af det tredie rige siges forsigtigt, at det fuldbyrdedes »nøjagtig lige så ubønhørligt som i Tyskland«; man mener det dog endnu – i modsætning til danskerne – umuligt at skrive historie på dette område.

Derimod har man ikke betænkt sig på at behandle den ældre historie, og den er ganske interessant at se gennem pudsede tyske briller: Da nationaltanken begynder sin opløsende virkning overfor den dansk-tyske helstat, møder danskerne med den opfattelse, at Slesvig er dansk fra Arilds tid; sproget er dansk, kulturen peger mod Norden, og statsretligt er hertugdømmet en del af den danske krone. De tyske (skal vel være slesvigholstenske) fordringer derimod var formuleret således: Hertugdømmerne er selvstændige stater og – »up ewig ungedeeelt« med verbrieft Rechte – snævert forbundet gennem Ribeoverenskomsten af 1460. Udviklingen, der havde haft tysk fortegn, havde længst gjort Kongeågrænsen til en afgrund, medens Eidergrænsen havde mistet sin betydning. Begge parter søgte at

undgå magtstræb i ønsket om en retsafgørelse henholdsvis ved Kongeåen og Eideren, men den endelige afgørelse, der først kom i 1920, indebar en deling af Slesvig. Derfor kan man navnlig takke Grundtvig, der havde skabt en ny dansk mennesketype i Nordslesvig. I modsætning hertil er hjemmetyskeren slesvigeren af gammelt præg.

For at få dette billede til at passe fremstilles den brave bondemand Nis Lorenzen, Lilholt, som den første talsmand for de nye grundtvigske tanker, da han i 1836 i stændersalen stillede andragende om at få dansk indført som administrationsprog i Nordslesvig, hvor det i forvejen var kirke- og skolesprog, og hvor vel at mærke befolkningen talte dansk. Man har altså overset, at Nis Lorenzen simpelthen betragtede embedsmændene som nogle kæltringer, der værsgo havde at rette sig efter befolkningens sprog i stedet for at forlange, at folk skulle rette sig efter dem. Og man har sagtens heller ikke bemærket, at de slesvig-holstenske stænderdeputerede støttede hans forslag. Det var først, da kongen i maj 1840 gennemførte forslaget, at de slesvig-holstenske stænderdeputerede protesterede imod det sprogreskript, de før havde anbefalet, og af politiske grunde forkastede, hvad de menneskeligt havde fundet rimeligt.

I bogen angriber man hårdt sprogreskriptet af 1851, hvis svære vilkår de tyske nordslesvigere dog forstod at bære med udholdenhed. For Nordslesvig kunne det nu vel næppe heller være det værste, at der blev gennemført dansk skolesprog i dansktalende område, med afvekslende dansk og tysk kirkesprog i byerne. Det danske skolesprog omfattede et område med 131.000 indbyggere, medens den sydlige del af Slesvig med ialt 182.000 indbyggere beholdt tysk kirke- og skolesprog. Vanskelighederne lå i det mellemslesvigske bælte med 85.000 indbyggere, hvor dansk kun delvis, men dog overvejende, var talesprog; her indførtes dansk skolesprog med fire timers ugentlig undervisning i tysk og afvekslende dansk og tysk kirkesprog. Ordningen gav for brat en overgang og var for hensynsløs, omend mere uklog end urimelig; for resten var Grundtvig modstander af den; han ønskede ansat både danske og tyske lærere og præster med frit valg mellem dem.

Efter 1864 fik befolkningen anderledes vilkår. Medens skolesproget oprindelig rettede sig efter kirkesproget, som efter reformationen blev tysk stort set op til den nuværende grænse, og mellem de slesvigske krige var blevet fastlagt under hensyn til folkesproget, blev det fra 1888 ensrettet efter statsproget, tysk over hele linien bortset fra fire religionstimer. I bogen tages der afstand fra 1888-bestemmelserne, der betegnes som »denne ulyksalige forordning«. Det danske sprogreskript af 1851 derimod karakteriseres som den hårde hånds politik. Det havde været nok så rigtigt at bytte om på de to betegnelser.

Men forfatterens tyske udgangspunkt er ikke til at tage fejl af. Bismarck

roses for dyb indsigt i det slesvigske spørgsmål, medens den danske regering kun får en høj karakter for sit stiv sind. Den Flensborg-bevægelse, som efter den første verdenskrig ønskede Flensborg med til Danmark, bl. a. fordi byen i 1867 havde dansk flertal og ikke burde tilfalde Tyskland som belønning for fortyskningspolitikken, slås i hartkorn med dem, der hævdede retten til det »urdanske land« til Eideren, hvorimod et delingsforslag fra 1864, der dengang ville have bragt Flensborg med dansk flertal til Tyskland, bliver kendetegnet som den »retfærdigste løsning«. Vogelgesang førte aldeles ingen jordkamp; det gjorde kun danskerne. Selv under fremmedherredømmet var der fra tysk side kun tale om »landeskulturellen Gegenmaßnahme«, »hvor man dog desværre ofte greb til forkerte midler«. Tag nu ikke fejl af adressen! »Man opkøbte ganske vist de »ledigblevne« bøndergårde, men gjorde den fejl at danne statsdomæner af dem i stedet for at udstykke dem til unge nybyggere«. (Det er al den bebrejdelse, de tyske myndigheder her får med på vejen). Ordet jordkamp dukkede op, men danskerne svarede osv. osv.

Mærkeligt nok synes det tyske forfatterkollegium utilstrækkeligt underrettet om forholdene i den tyske lejr. For eksempel fremhæves stærkt, at biskop Kaftan var en skarp modstander af sprogforordningen af 1888. Han var ikke skarpere modstander, end at han i 1891 afviste et dansk ændringsforslag om 2 timers dansk sprogundervisning om ugen foruden dansk religionsundervisning i alle sogne med dansk kirkesprog. »Undervisningsforvaltningen havde efter den omhyggeligste overvejelse og den nøjagtigste prøvelse og med store formål for øje udarbejdet udkastet til regeringsanordningen af 18. december 1888, og denne skulle opretholdes«. Han anbefalede også provinssynoden at vedtage en tak til regering og undervisningsforvaltning for 1888-ordningen. Ikke så sært, for det var ham, der som skoleråd i Slesvig 1883-84 havde undfanget planen om en germaniseringsforordning som den, der blev gennemført i 1888. Han står forrest blandt ordningens fædre.

Galt er det også at stille Knivsbjerg i sammenhæng med den tyske fredsforening. Knivsbjerg er en direkte udløber af den tyske forening, »Deutsche Verein für das nördliche Schleswig«, som man i bogen iøvrigt tager afstand fra.

Men først og sidst er man kommet galt afsted med balancen mellem danske og tyske synspunkter og forholdsregler. Det kunne være slemt nok, hvis det stod i en tydeligt tysk-propagandistisk bog. Men det er værre, nu da den skæve vurdering offentliggøres i en bog, som klart anstrenger sig for at gøre ret og skel. Måske det tidspunkt er inde, da danske og tyske historikere kan tage den opgave op i fællesskab at udgive et værk, hvor både de danske og de tyske synspunkter kan komme helt til deres ret. Det er tiltrængt.

Bjørn Svensson.

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i

Ajdske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

**Haslev
GYMNASIUM**

Kostskole for drenge

6. og 7. hovedskoleklasse,
realafdeling og gymnasium.

Alle oplysninger ved henv. til
Peter Kæstel, rektor, Haslev

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

*Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering*

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye
og den ældre litteratur
på hylderne

Haderslev - tlf. 2 25 71

**Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole**

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjydsk
Tæppefabrik**

A. R. Kjærby A-S
Højer

Graasten Bank $\frac{1}{2}$

Kontortid 9-12, 2-4, lørdag 9-12

GRAASTEN

$\frac{1}{2}$ Sønderjydsk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

HORSENS HAVN

- *Mange moderne stykgodskraner*
- *7,00 m vanddybde*
- *Havnen kan besejles dag og nat*
- *Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje*

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

Horsens - Telefoner: 207 - 807 - 808

Windfeld-Hansens

Bomuldsspinderi A/s

VEJLE

Støt

vore

annoncører

Bogtryk . Offset . Bogbind

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

Tønder Landmandsbank A/s

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns - Bylderup Bov
Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

Morsø Støbegods

Aktieselskabet

N. A. Christensen & Co.

Kongelig Hofleverandør

NYKØBING MORS

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM A/S • VOJENS

Sønderjysk Månedsskrifts ekspedition: Landsarkivet, Åbenrå. Redaktionens adresse: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder. Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå. Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder.